

řidkém, neboť se zdá, že jak těžké, tak tvrdé je husté, a jejich protivy, tj. jak lehké, tak i měkké, že jsou řídké; těžké a tvrdé se však rozchází u olova a železa.

20 Z toho tedy, co jsme řekli,⁵²⁰ je zřejmé, že prázdno není ani odděleně ať naprosto, ať v tom, co je řídké, ale že není ani v možnosti, nechce-li kdo vůbec nazývat prázdno příčinou pohybu v prostoru. Takto by látka těžkého a lehkého, pokud je taková, byla prázdno. Neboť husté
25 a řídké jest podle této dvojice protiv podnětem | působícím pohyb v prostoru, avšak vzhledem k tvrdému a měkkému podnětem působícím stav a nepřítomnost stavu, a nikoli místní pohyb, nýbrž spíše rozrůžňování.

Tak budiž řešena otázka o prázdnu,⁵²¹ jak existuje a jak neexistuje.

10. Kritická studie o otázce času

30 V souvislosti s tím, co jsme řekli, je třeba probrat otázku času.⁵²² | Nejprve však je dobře i s užitím důvodů,⁵²³ které se obyčejně uvádějí, prozkoumat pochybnosti, které se ho týkají, zda jest něčím jsoucím, či nejsoucím, a dále, jaká jest jeho podstata.

Že tedy buď vůbec není,⁵²⁴ nebo že jest stěží a v nejasném způsobu, můžeme se asi domnívat z tohoto výkladu: Jedna jeho část totiž již byla, a proto není, druhá však
218^a teprve bude, a proto ještě není. | Z těchto částí se však skládá jak neomezený čas, tak i kterákoli jeho část, kterou pokaždé vyjmeme. To však, co je složeno z nejsoucího, nezdá se asi, že by mohlo mít podíl v jsoucnosti.⁵²⁵ Kromě toho z každé dělitelné věci, je-li dělitelná, nutně
5 tehdy, když jest, buď všechny její části | nebo aspoň některé musí být,⁵²⁶ u času však jedny části jsou minulé, již

byly, druhé budoucí, teprve budou, a žádná není, poněvadž čas je dělitelný.

Přítomný okamžik (*to nún*, nyní)⁵²⁷ však není částí času; neboť část jest měřítkem celku a celek se musí skládat z částí; nezdá se však, že by se čas skládal z okamžiků. Mimoto nelze snadno poznat, zda přítomný okamžik, který, jak se zdá, rozhraničuje minulost a budoucnost,
10 | stále trvá jako jedno a totéž, či jest jiný a jiný. Neboť je-li stále jiný a jiný, žádná část času však s jinou není zároveň – kromě těch částí, z nichž jedna objímá a druhá je objímána, jako kratší čas je objímán delším –, všechno však, co není přítomným okamžikem, ale dříve bylo, musilo jednou zaniknout, | tak také jednotlivé přítomné
15 okamžiky nebudou spolu zároveň, nýbrž ten, který byl dříve, musil po každé zaniknout. Není však možné, aby zanikl v sobě, neboť tehdy byl; a není také možné, aby dřívější okamžik zanikl v jiném okamžiku. Je totiž nemožné, aby se jednotlivé okamžiky navzájem k sobě řa-
20 dily jako bod k bodu. Jestliže tedy | dřívější okamžik nezanikl v následujícím, nýbrž v jiném, byl by zároveň v jednotlivých okamžicích uprostřed, kterých je nesčíslně mnoho; to však je nemožné.⁵²⁸ Avšak není ani možné, aby přítomný okamžik trval stále týž, neboť žádná dělitelná věc ohraničená nemá jen jednu hranici, ani je-li spojitá v jednom směru, ani ve více směrech.⁵²⁹ Přítomný okamžik však jest hranicí a čas lze | pojmuti jako
25 omezený. Mimoto, jestliže to, že něco časově jest zároveň a ani dříve, ani později, není nic jiného, než že jest v témž okamžiku, bylo by – je-li jak dřívější, tak i pozdější v témž určitém okamžiku – také to, co se stalo před desíti tisíci lety, zároveň s tím, co se stalo dnes, a nic by nebylo ani dříve, ani později⁵³⁰ než něco | jiného. 30

Tolik tudíž budiž vyloženo o obtížných otázkách, co se týká vlastností času.

Co čas jest a jaká jest jeho podstata (*fysis*), je podobně nejasné, a to jak z obvyklých názorů, tak i z našeho předcházejícího výkladu.⁵³¹ Jedni totiž tvrdí,⁵³² že čas | jest pohybem veškerenstva, druzí však, že jest samotnou nebeskou sférou. A přece i jednotlivá část světového oběhu jest časem, ne však oběhem. Dále, kdyby bylo více světů, byl by čas stejně | pohybem kteréhokoli z nich, takže by bylo zároveň mnoho časů. Celá nebeská sféra se však zdála býti časem těm, kteří to říkali, proto, že všechno jest jak v čase, tak také v celé nebeské sféře; ale tento jejich výrok je příliš prostičký, než abychom uvažovali o jeho nemožnostech.

Ježto se však zdá, že čas jest především pohybem⁵³³ a | jakousi změnou, je asi nutno o tom uvažovat.

Nuže, změna a pohyb každé věci je pouze ve věci samé, která se mění, nebo tam, kde právě je sama věc, která se pohybuje a mění; čas však je stejně jak všude, tak při všem. Mimoto změna jest rychlejší a pomalejší, čas | však takový není. Vždyť pomalé a rychlé se určuje právě časem; rychlé jest to, co se mnoho pohybuje v málo času, a pomalé, co v mnohém čase málo. Ale čas se nedefinuje časem ani tím, že má nějakou kvantitu, ani že kvalitu; že není pohybem, je tedy zřejmé. Než prozatím nečihneme rozdíl v tom, řekneme-li „pohyb“ nebo | „změna“.

11. Ukončení kritické studie. Definice času

Avšak čas není beze změny.⁵³⁴ Neboť kdykoli se sami nikterak neměníme ve svých myšlenkách nebo jejich

změnu necítíme, nezdá se nám, že by byl mezitím uplynul čas. Je to dojem, jaký, když se probudí, mají podle pověsti lidé, kteří spí na Sardinii u hrobky héróů.⁵³⁵ | Spojují totiž dřívější dobu s pozdější a splétají v jednu, 25 poněvadž pro nepřítomnost vnímání vypouštějí čas, který je mezi. Jako tedy, kdyby přítomný okamžik nebyl stále jiný, nýbrž tentýž a jeden, nebyl by to čas, tak se i zdá, když jeho různost zůstane nepozorována, že to, co je mezi, není čas.

Jestliže se nám tedy stává, že nemyslíme, | že by byl 30 čas, když nerozlišujeme žádnou změnu, nýbrž zdá se, že duše trvá v jednom a nedělitelném stavu, ale tehdy, když změnu pozorujeme a rozlišíme, říkáme, že uplynul čas, je zřejmo, že čas není bez pohybu a beze změny.

Je tudíž zjevno, že čas není ani pohybem, ani bez pohybu. Poněvadž však zkoumáme, co jest čas, musíme začít odtud a nejprve přihlédnout k tomu, čím jest čas u pohybu. Neboť pohyb a čas vnímáme zároveň; vždyť i je-li tma a | nezakoušíme na svém těle žádné působení, 5 přece v duši jest nějaký pohyb a ihned se zároveň zdá, že uplynul také nějaký čas, a naopak se zdá, že s uplynutím nějakého času nastal zároveň také nějaký pohyb. A tak čas jest buď pohybem, nebo je dán nějak s pohybem. Poněvadž tedy není pohybem, je nutně | nějakým hlediskem pohybu. 10

Protože se to, co se pohybuje,⁵³⁶ pohybuje z něčeho v něco a každá velikost je spojitá, pohyb navazuje na velikost; neboť proto, že velikost je spojitá, také pohyb je spojitý, a poněvadž pohyb, tedy také čas. Neboť se | zdá, 15 že vždy uplynulo zrovna tolik času, jak dlouho trval pohyb. Rozdíl *před* a *po* pak je původně v místě.⁵³⁷ Tam podle polohy. Poněvadž však je určení *před* a *po* v dráze, nutně jest *před* a *po* i v pohybu, obdobně jako tam.

20 Ale i v čase jest *před* a *po*, poněvadž vždy jedno z nich jde po druhém. | Určení *před* a *po* u pohybu je však pohybem pouze díky tomu, čím zrovna jest,⁵³⁸ ale jeho bytnost je jiná, nikoli pohyb.⁵³⁹ Než jistě také čas poznáváme, kdykoli určíme pohyb – tím, že určujeme *před* a *po*,
25 | *dříve* a *později*; a tehdy říkáme, že uplynul čas, když | postřehneme v pohybu *dříve* a *později*.

Určujeme je však tím, že je pokládáme za jiné a jiné, a mezi nimi zase za něco různého. Kdykoli totiž pomyslíme na krajní okamžiky různé od středního a naše duše vysloví dva okamžiky (*ta nýn*), jeden *dříve*, druhý *později*, tehdy a o tomto říkáme, že jest časem; neboť, jak se
30 | zdá, čas jest to, co se určuje přítomným okamžikem; | a to nám budiž základem.

Kdykoli tudíž vnímáme přítomný okamžik jako jednotný celek a nikoli jako dřívější a pozdější v pohybu, anebo i když jako totožný, přece jako totožný s něčím dřívějším a pozdějším, zdá se, že neuplynul žádný čas, protože ani pohyb. Kdykoli však zaznamenáváme *dříve*
219^b | a *později*, tehdy mluvíme o čase; neboť to právě je čas, počet pohybu dřívějšího a pozdějšího.⁵⁴⁰

Čas tedy není pohybem,⁵⁴¹ nýbrž jen, pokud pohyb má počet. Znakem toho jest toto: Poměr *více* a *méně* určujeme počtem, avšak | větší a menší pohyb časem; čas je tedy jakýsi druh početní míry.⁵⁴² Protože však počet má dvojí význam – neboť počtem nazýváme jak to, co je počítáno a co je počitatelné, tak i to, čím počítáme –, je tedy čas to, co je počítáno, a nikoli to, čím počítáme. Je totiž různé od sebe to, čím počítáme, a to, co je počítáno.

10 | A jako pohyb je stále jiný⁵⁴³ | a jiný, tak i čas. Všechn čas dohromady je však jeden a týž; neboť přítomný okamžik je tentýž,⁵⁴⁴ co jednou byl, ale ve své bytnosti je různý.

ný.⁵⁴⁵ Přítomný okamžik však měří čas, pokud jest *dříve* a *později*.

Přítomný okamžik však jest jednak týž, jednak není týž,⁵⁴⁶ neboť pokud jest v jiném a jiném, jest různý – to však je, jak jsme řekli, (bytnost) okamžiku –, pokud však | přítomný okamžik je tím, čím právě jest, potud jest týž. 15 | Neboť, jak jsme poznamenali, pohyb navazuje na velikost a s ním čas, jak říkáme. A stejně s bodem souvisí to, co se pohybuje v prostoru, čímž poznáváme pohyb a v něm rozdíl *dříve* a *později*; to však co do věci je jedno a totéž – buď totiž bod nebo kámen nebo něco jiného takového –, | co do pojmu je však stále jiné, tak jako 20 | sofisté pokládají za něco jiného, že Koriskos je v Lykeiu a že Koriskos je na náměstí. Tedy i toto, poněvadž je na jiném a opět na jiném místě, je pokaždé jiné. Na to pak, co se pohybuje místně, navazuje přítomný okamžik tak jako čas na pohyb; skrze to totiž, co se pohybuje místně, poznáváme určení *před* a *po* u pohybu. | Pokud se však 25 | *před* (*dříve*) a *po* (*později*) dá počítat, je to *nyní* (okamžik); a tak i tu, cokoli je právě nyní, je totéž – neboť *dříve* a *později* jest jakožto určení pohybu –, jeho bytí je však různé; neboť *před* (*dříve*) a *po* (*později*) jest okamžikem jakožto počitatelné.

A to je také nejvíce poznatelné;⁵⁴⁷ neboť pohyb lze poznat tím, | co se pohybuje, a místní pohyb tím, co se 30 | pohybuje z místa na místo; to totiž, co se pohybuje z místa na místo, je určité toto, pohyb však nikoli. V jednom smyslu tedy přítomný okamžik jest stále tentýž a v jiném smyslu není tentýž, neboť tak je tomu i s tím, co se místně pohybuje.

Je také zřejmé, buď že by nebyl přítomný okamžik, jestliže by nebyl čas, | anebo že by nebyl čas, jestliže by 220^a | nebyl přítomný okamžik; neboť jak pohybovaná věc

a místní pohyb jest zároveň, tak i počet pohybovaného a pohybu. Vždyť čas jest počtem místního pohybu, přítomný okamžik však coby místně pohybované jest jako by jednotkou počtu.

- 5 Přítomný okamžik tedy zajišťuje spojitost i způsobuje rozdělení času, neboť i v tomto ohledu navazuje na místní pohybem a na to, co se místně pohybuje. Vždyť i pohyb (*kinésis*) i místní pohyb (*forá*, unášení) jest jednotný prostřednictvím pohybované věci, poněvadž ta jest jednotná,⁵⁴⁸ a sice ne jako to, čím právě jest – neboť pak by zanechala mezery –, nýbrž co do pojmu. A ohraničuje pohyb dřívější a pozdější. A také tato vlastnost se vyskytuje | nějak i u bodu; neboť i bod činí délku jak spojitou, 10 tak ji také ohraničuje, neboť je počátkem jedné části a koncem druhé. Ale když jej takto chápeme, majíce jeden za dva, je nevyhnutelné zastavovati se,⁵⁴⁹ byl-li by tentýž bod počátkem i koncem. Přítomný okamžik však proto, že se místně pohybované pohybuje, jest stále jiný.
- 15 A tak | čas jest počtem nikoli ve smyslu počtu jednoho a téhož bodu, protože by byl počátkem a koncem, nýbrž spíše ve smyslu dvou krajních bodů jedné a téže čáry, a ne ve smyslu částí, jak z toho důvodu, co bylo řečeno – poněvadž by se pak středního bodu užívalo jako dvou, takže by vyplýval klid –, tak ještě, poněvadž je zřejmé, že okamžik není částí času ani dělení není částí pohybu, 20 | tak jako ani bod není částí čáry, nýbrž dvě čáry jsou částí jedné jednotné.

† Pokud tedy přítomný okamžik jest hranicí, není časem, nýbrž jest případkem; pokud však počítá, jest početní mírou; † neboť hranice náležejí jenom tomu, čeho jsou hranicemi, počet však, například počet těchto určitých koní, desítka, jest mimoto ještě jinde.

Že tedy čas | jest počtem pohybu dřívějšího a pozdějšího⁵⁵⁰ a že je spojitý – neboť náleží spojitému – je zřejmé. 25

12. Důsledek definice. Existence v čase

Nejmenším počtem v naprostém smyslu jest dvojka.⁵⁵¹ Ale jako tento určitý počet (číslo) v jednom smyslu jím jest, v druhém nikoli, jako například u čáry nejmenším počtem co do množství jest sice dvě nebo jedna,⁵⁵² co do velikosti | však nejmenšího počtu není, neboť každou 30 čáru lze dělit. A tak podobně i čas; neboť nejmenším časem z hlediska počtu jest jeden časový úsek nebo dva, z hlediska velikosti však není žádný nejmenší čas.

Je však také zřejmé, | že neříkáme, že čas je rychlý 220^b a pomalý,⁵⁵³ ale ovšem říkáme, že je mnoho a málo času a že je dlouhý a krátký. Pokud je totiž spojitý, je dlouhý a krátký, pokud je počtem, je ho mnoho a málo; rychlý a pomalý však není, neboť ani počet, kterým počítáme, | není rychlý a pomalý. 5

Čas je všude tentýž, vzat zároveň,⁵⁵⁴ není však tentýž, pokud je tu *dříve* a *později*; neboť také změna, je-li přítomná, jest jedna, je-li však minulá a budoucí, jest jiná. Nezapomínejme, že čas není tím počtem, kterým počítáme,⁵⁵⁵ nýbrž počtem, který jest počítán. A tento z hlediska *dříve* a *později* je | stále jiný; neboť jednotlivé okamžiky jsou stále jiné; počet sto koní a sto lidí jest jedno 10 a totéž, to však, čeho je počtem, je jiné, koní totiž a lidí. Dále, jako je možné, že pohyb je opět a opět jeden a tentýž, tak i čas, například rok nebo jaro nebo podzim.

Ale nejenom pohyb měříme časem, nýbrž i pohybem 15 čas,⁵⁵⁶ poněvadž se obojí navzájem určuje. Neboť čas

určuje pohyb, jsa jeho počtem, a pohyb čas. A říkáme mnoho a málo času, protože jej měříme pohybem, tak jako také tím, co se dá počítat, měříme počet, například | jedním koněm počet koní; počtem totiž poznáváme množství koní a naopak jedním koněm právě počet koní.

Podobně je tomu i u času, i u pohybu; vždyť časem měříme pohyb a pohybem čas. A to se děje z dobrých důvodů, | neboť pohyb navazuje na velikost a na pohyb čas, protože to vše je i kvantitativní i spojitě i dělitelné. Neboť proto, že velikost je taková, doznal pohyb tohoto působení a pro pohyb čas. A tak měříme jak velikost pohybem, tak také pohyb velikostí; neboť | o cestě říkáme, že je jí mnoho, je-li mnoho chůze, a o této říkáme, že jest jí mnoho, je-li mnoho cesty. A rovněž tak o čase, je-li pohyb, a o pohybu, je-li čas.

221^a Protože však čas je měřítkem | pohybu⁵⁵⁷ a toho, co je v pohybu, pohyb pak měří tím, že ohraničí určitý pohyb, který bude jednotkou míry pro celý, tak jako loket měří délku tím, že ohraničí určitou velikost, která je jednotkou míry pro celek, tak také pro pohyb bytí v čase znamená bytí měřen | časem, jak on sám, tak jeho bytí, neboť čas měří zároveň pohyb i bytí pohybu, a toto je pro pohyb bytí v čase, totiž že je měřeno jeho bytí.

Je tedy zjevné, že i pro všechny ostatní věci bytí v čase znamená, že jejich bytí je měřeno časem.⁵⁵⁸ Neboť bytí v čase je | jeden ze dvou způsobů: za první buď to, že něco jest právě tehdy, kdy jest čas, nebo za druhé tak jako o některých věcech říkáme, že jsou v počtu; to znamená, buď že věc jest částí nebo vlastností počtu a vůbec že jest něčím z počtu, anebo že jest její počet. Poněvadž však čas jest počtem, jest nynížšek a dřívějšek a všechno takové zrovna tak v | čase jako v počtu jednotka a liché a sudé; tyto totiž jsou něčím z počtu, ony však jsou ně-

čím z času; věci pak jsou v čase jakožto v počtu. Je-li tomu tak, jsou objímány počtem, jako též (to, co jest v počtu, počtem a) to, co jest v místě, místem. Je však také zřejmé, že bytí v čase neznámá bytí spolu | s časem, zrovna tak jako bytí v pohybu nebo bytí v místě neznámá bytí tehdy, kdy jest pohyb nebo místo. Neboť kdyby „bytí v něčem“ bylo toto, všechny věci by byly v čemkoli a také svět v prosném zrně, neboť když jest prosné zrno, jest také svět. Ale to je pouze nahodilé, ono však nutně vyplývá jak pro to, co jest | v čase, že právě tehdy, kdy jest ono, jest také čas, tak i proto, co je v pohybu, že právě tehdy jest také pohyb.

Protože však to, co jest v čase, jest jako v počtu, bude možné považovat čas za mnohem větší, než je všechno to, co jest v čase; proto všechno, co jest v čase, nutně je objímáno časem tak jako všechno ostatní, co jest v něčem, například jako to, co jest v místě, je objímáno | místem.

A časem také podléhá nějakému působení, tak jako též obyčejně říkáme, že čas všechno stravuje a že všechno časem stárne a že působením času zapomínáme, ale | nikoli, že jsme se něčemu naučili, ani že působením času něco nabylo mládí nebo krásy. Neboť čas o sobě působí spíše zanikání a ztrátu, poněvadž jest počtem pohybu a pohyb vyvádí z dosavadního stavu to, co jest.⁵⁵⁹

A tak je zřejmo, že to, co jest věčně, pokud jest věčně, není v čase; neboť není | časem objímáno, ani jeho existence není měřena časem. Znakem toho je to, že vůbec nepodléhá času, takže není v čase.

Ježto však čas jest měřítkem pohybu, bude také [nahodile] měřítkem klidu. Neboť každý klid jest v čase. Vždyť neplatí, že tak jako se nutně musí pohybovat to, co je v pohybu | musí se pohybovat i to, co je v čase;

vždyť čas není pohybem, nýbrž počtem pohybu; v počtu pohybu však může být také to, co je v klidu. Neboť není všechno nepohyblivé v klidu, nýbrž pouze to, co je zba-
 veno pohybu, ačkoli je přirozeně určeno k tomu, aby se pohybovalo, jak jsme řekli dříve.⁵⁶⁰ Ale bytí v počtu není
 15 nic jiného než právě, že jest nějaký | počet věci a její bytí jest měřeno počtem, v němž jest; a tak, je-li něco v čase, jest měřeno časem. Čas však bude měřit to, co jest v pohybu a v klidu, pokud jedno jest v pohybu a druhé v klidu; bude totiž měřit jejich pohyb a klid, jakou mají kvantitu. A tak nebude moci být naprosto měřena časem
 20 věc v pohybu, | pokud jest nějakou kvantitou, nýbrž jenom, pokud její pohyb je určitou kvantitou. A tak všechno, co není ani v pohybu, ani v klidu, není v čase; neboť býtí v čase znamená býtí měřen časem, čas pak jest měřítkem pohybu a klidu.

Je tedy zřejmé, že ani všechno nejsoucí není v čase, jako například to, co nemůže býtí než nejsoucí, například
 25 to, že úhlopříčka čtverce | by byla souměřitelná s jeho stranou.

Neboť vůbec, je-li čas o sobě měřítkem pohybu, všeho ostatního však jenom nahodile, je zjevné, že u všeho, čeho existenci měří, záleží existence v tom, že jest v klidu nebo že se pohybuje. Tedy všechno, co je podrobena zanikání a vznikání, a vůbec všechny věci, které tu existují, tu neexistují, jsou nutně | v čase; neboť jest nějaký
 30 větší čas, který bude převyšovat jak jejich bytí, tak i čas, který měří jejich jsoucnost. Ale ze všeho, co není, to, co čas objímá, jednak již bylo, jako například Homéros jednou byl, | jednak teprve jednou bude, jako například něco
 222^a z budoucích věcí, podle toho, v kterém z obou směrů je čas objímá a jestli v obou směrech, jest obojí, [totiž již

bylo a jednou bude]. Avšak co v žádném směru není časem objímáno, to ani nebylo, ani není, ani nebude.

K věcem však, které nejsou, patří také ty, jejichž protiklady jsou věčné,⁵⁶¹ jako například | nesouměřitelnost
 5 úhlopříčky jest věčná, i nebude to v čase.⁵⁶² A tedy ani souměřitelnost; proto jest to věčně nejsoucí, poněvadž protivné tomu, co věčně jest. Všechno, čeho protiva není věčná, může býtí i nebýtí a je podrobena vznikání a zanikání.

13. Výraz „nyní“ – přítomný okamžik – a jeho existence

Výraz „nyní“ (*to nún*, přítomný okamžik, nyníšek) znamená spojitost času, jak jsme řekli;⁵⁶³ neboť spojuje čas minulý a budoucí, a vůbec jest hranicí času, poněvadž jednoho jest počátkem, druhého koncem. Ale není to zřejmé tak jako u bodu, který klidně trvá.⁵⁶⁴ Přítomný okamžik dělí jenom v možnosti. A pokud jest takový, je stále jiný, | pokud však spojuje, je stále tentýž, jako u matematických čar. Neboť v myšlení tu není stále tentýž
 10 bod, poněvadž jest jiný a jiný, když čáru dělíme; pokud se však pojímá v jednotícím významu, jest tentýž ve všech směrech.⁵⁶⁵ Tak jest také přítomný okamžik jednak v možnosti dělení času, jednak rozhraním⁵⁶⁶ a sjednoceností obou částí; dělení | a sjednocení však vzhledem
 15 k téže věci jest totéž, ale co do bytí to není totéž.

V tomto smyslu se tudíž pojímá jeden význam okamžiku, jiný však je, kdykoli čas jest jenom blízko.⁵⁶⁷ Říkává se „přijde nyní (v okamžiku)“, poněvadž přijde dnes; „přišel nyní“, poněvadž přišel dnes. Události u Ília se

však nestaly nyní, ani záplava nenastala nyní. A přece až k nim čas je spojitý, ale nemluvíme tak, protože nejsou blízko.

20 Výraz „jednou“ (*pote*) znamená čas vymezený vzhledem k nynějšíku v prvním uvedeném smyslu, například: Tróje bylo jednou dobyto a jednou bude záplava; je totiž třeba, aby to bylo vymezeno vzhledem k nynějšíku; od tohoto nynějšího času tedy až k onomu to bude čas určité délky, a tak byl i k minulému.

Není-li však žádný čas,⁵⁶⁸ který by nebyl jednou, jest patrně každý čas omezený. Ustane tedy, | či ne,⁵⁶⁹ pakliže je vskutku pohyb věčný? Je stále jiný, anebo mnohokrát tentýž? Je zjevné, že jak je tomu u pohybu, tak i u času: neboť jestliže onen jest jednou tentýž a jeden, bude i čas jeden a tentýž, pakliže ne, nebude. Poněvadž však přítomný okamžik (*nyní*) jest koncem | a počátkem času,⁵⁷⁰ ale ne téhož, nýbrž koncem minulého a počátkem budoucího, asi jako kruh má na témže místě vypuklost a vydutost, tak i čas je stále na počátku a na konci. A proto se zdá, že je stále jiný; | neboť „nyní“, přítomný okamžik, není počátkem a koncem jednoho a téhož času, ježto by tu byly protivy zároveň a v témž,⁵⁷¹ a čas tedy neustane, neboť je stále v počátku.

222^b Výraz „již“ (*to d'édé*) znamená tu část budoucího času, která jest blízko přítomného nedělitelného okamžiku, například na otázku: „Kdy jdeš na procházku?“ odpoví se: „Již jdu“, poněvadž je blízko čas, v němž tázaný hodlá jít, a o minulém | čase to, co není daleko od přítomného okamžiku, například na otázku: „Kdy jdeš na procházku?“ odpoví se: „Již jsem byl.“ Neříkáme však, že Ília již bylo dobyto, poněvadž je to příliš vzdáleno od přítomného okamžiku.

A výraz „právě“ (*to arti*) znamená část minulého okamžiku (*nyní*), část, která je blízko okamžiku přítomného. Například na otázku: „Kdy's přišel?“ zní odpověď: „Právě teď“, je-li čas blízko přítomného okamžiku. „Dávno“ (*palai*) však znamená to, co je daleko vzdáleno.

Výraz „náhle“ (*to d'exaifnés*) znamená to, co v čase pro krátkost smyslu nevnímátném vystoupilo⁵⁷² (ze svého stavu). Každá změna jest svou přirozeností něčím vystupujícím (z dosavadního stavu). Všechny věci pak vznikají a zanikají v čase. Proto jej také jedni nazývali nejmoudřejším, pýthagorovec Parón však správněji řekl, že je nejhoupější, poněvadž se v něm i zapomíná. Je tedy zjevné, že čas o sobě je příčinou spíše zanikání | než vznikání, jak jsme řekli již dříve,⁵⁷³ neboť změna o sobě jest něčím vystupujícím (z dosavadního stavu), vzniku a bytí je však příčinou pouze nahodile. Dostatečným znakem toho je, že nic nevzniká, aniž by samo nebylo nějak pohybováno a nebylo činné, a naopak věc může zanikat, i když není nijak pohybována. A právě to především nazýváme | obyčejně zanikáním časem. Ale ani toto nepůsobí čas, nýbrž je to vývoj věci, že se také tato změna děje v čase.

Vyložili jsme tudíž, že čas jest a co jest a kolik významů má výraz „přítomný okamžik“ (*nyní*) a co znamenají výrazy „jednou“, „právě“, „již“, „dávno“ a „náhle“.

14. Řešení aporií. Každý pohyb a každá změna je v čase

Po tomto vysvětlení je zřejmé,⁵⁷⁴ že každá změna a každé pohybované těleso jest v čase;⁵⁷⁵ neboť poměr „rychleji“ a „pomaleji“ je v každé změně, poněvadž se to

223^a tak projevuje ve všech věcech. Tím však rozumím, že rychleji je pohybováno to, co se dříve mění | v subjekt,⁵⁷⁶ jsouc pohybováno v téže vzdálenosti a v stejnoměrném pohybu, jako například u místního pohybu, jestliže se obě dvě věci pohybují ve směru kruhovém nebo obě dvě ve směru přímém; a stejně je tomu i u ostatních pohybů.

5 Avšak *dříve* jest v čase.⁵⁷⁷ | Neboť pojmy „dříve“ a „později“ nazýváme něco podle vzdálenosti vzhledem k *nyní*, *nyní* však jest hranicí mezi tím, co minulo, a tím, co bude. A tak, poněvadž jednotlivá *nyní* jsou v čase, bude v čase i *dříve* a *později*. Neboť v čem jest *nyní*, v tom jest také vzdálenost od *nyní*. Opačně se však slova
10 „dříve“ užívá vzhledem k času minulému | a budoucímu, totiž v minulém čase říkáme „dříve“ o tom, co je vzdálenější od *nyní*, „později“ však o tom, co je mu blíže, v budoucím čase však „dříve“ o tom, co je blíže, a „později“, co je vzdálenější. A tak, poněvadž *dříve* jest v čase a *dříve* provází každý pohyb, je zřejmé, že každá změna
15 | a každý pohyb jest v čase.

Je však také hodno úvahy,⁵⁷⁸ jak se čas má k duši a proč se zdá, že čas jest ve všem, i na zemi, i na moři, i na nebi. Snad proto, že jest jakousi vlastností nebo stavem pohybu, poněvadž jest počtem, a že všechny tyto
20 věci jsou pohyblivé – neboť všechny jsou v místě –, | čas a pohyb jsou však zároveň v možnosti i ve skutečnosti?⁵⁷⁹

Někdo by však asi mohl být na rozpacích, zda by bez duše byl čas,⁵⁸⁰ či ne, neboť nemůže-li být počítající, nemůže být ani nic počítaného, takže je zjevné, že ani počet; počet jest totiž buď spočítané nebo | počítané. Pakli
25 však nic jiného není s to počítat než duše a rozum duše, je nemožné, aby byl čas, není-li duše, leda to, co zrovna jest časem, totiž je-li možné, že jest pohyb bez duše.

Dříve a *později* jest sice v pohybu, ale časem je to teprve, pokud je to počítané.

Mohli bychom se však také otázat, | jakého pohybu čas jest počtem,⁵⁸¹ či zda pohybu kteréhokoli druhu? Vždyť v čase věc vzniká i zaniká, roste, přeměňuje se i přemísťuje. Pokud tedy jest pohyb, potud jest počtem každého pohybu. Proto čas jest počtem spojitého pohybu naprosto, | nikoli nějakého určitého. Je však možné, že se právě
223^b nyní pohybuje ještě jiné a pak by čas byl počtem každého z těchto dvou pohybů. Jest tedy potom druhý čas a byly by pak dva stejné časy zároveň, či nikoli?

Neboť čas jest tentýž a jeden, je-li stejný a zároveň; co do druhu však i časy, které nejsou zároveň, jsou týmž časem. Jestliže | by totiž byli psi a koně a každých z nich
5 bylo sedm, byl by to tentýž počet. A tak i čas pohybů, jež se dokonávají zároveň, jest tentýž, ale jeden z pohybů je snad rychlý, druhý není a jeden jest přeměňováním, druhý změnou místa. Přesto však jest tentýž, je-li také [počet] stejný a zároveň jak u přeměňování, tak u | změny
10 místa; a proto pohyby jsou rozdílné a od sebe odloučené, čas však jest všude týž, poněvadž také počet věcí, které jsou stejné a zároveň, jest všude jeden a týž.

A poněvadž místní pohyb jest {první}⁵⁸² a tu pohyb v kruhu, každá věc však je počítána něčím jedním sourodým, jednotky jednotkou, koně koně, tak i čas určitým
15 časem, | přitom však, jak jsme řekli, je měřen jak čas pohybem, tak i pohyb časem – to proto, že se pohybem ohraničeným časem měří jak kvantita pohybu, tak i času.

Jestliže tedy to, co je první, jest mírou⁵⁸³ pro všechny věci sourodé, jest stejnoměrný kruhový pohyb především
20 mírou, protože jeho | počet je nejznámější. Ani přeměňování tedy, ani zvětšování, ani vznikání není stejnoměrné, nýbrž pouze změna místa.

Proto se také zdá, že čas jest pohybem sféry nebes, poněvadž se jím měří ostatní pohyby, a který měří také čas. Proto z toho vyplývá i to, co se říkává, že | běh lidských věcí tvoří kruh,⁵⁸⁴ a také ostatní věci, které mají přirozený pohyb i vznik i zánik.⁵⁸⁵ To však proto, že se všechno to posuzuje podle času a má konec a počátek, jako by se rozvíjelo podle určitého oběhu; vždyť se i zdá, že sám čas jest jakýsi kruh. A to se opět zdá proto, | poněvadž jest mírou takového místního pohybu a sám je takovým místním pohybem měřen. A tak, řekneme-li, že se vznikající a vyvíjející se věci dějí kruhem, znamená to tolik co říci, že jest jakýsi kruh času; a to proto, poněvadž je měřen kruhovým pohybem; neboť to, co je měřeno, 224^a nejví se ničím | jiným, než je míra, ledaže celek jest více měř.

Zcela správně se však také tvrdí, že počet ovcí a psů, je-li v obou případech stejný, je týž, desítka sama však že není táž a ani deset věcí že není totéž, tak jako trojúhelníky nejsou totéž, je-li | jeden rovnostranný a druhý nerovnostranný, ačkoli podoba je táž, poněvadž oba dva jsou trojúhelníky. Neboť výrazem „tutéž“ se označuje to, v čem se nerozlišuje druhový rozdíl, ale nikoli to, v čem se rozlišuje, jako například trojúhelník a trojúhelník se rozlišují druhovým rozdílem (náležitým k trojúhelníku); proto trojúhelníky jsou různé. Co do vnějšího tvaru se však nerozlišují, nýbrž tu jsou všechny obsaženy v jednom a téměř stupni dělení. Neboť jeden tvar | takový a takový jest kruhem, druhý takový a takový jest trojúhelníkem, a zde zas tento je rovnostranný, druhý jinak utvářený nerovnostranný. Podoba tedy jest táž a právě tato, trojúhelník však není již tentýž; tedy také počet jest týž, neboť počet oněch věcí se nerozlišuje druhovým rozdílem náležitým k počtu. Desítka však není táž, neboť

věci, o nichž se vypovídá, | se rozlišují, například toto jsou psi, tamto koně. 15

I pojednali jsme o čase, jak o něm samém, tak o tom, co patří k úvaze o něm.